

Einstein-Bergson Bahsi

Albert Einstein falsafaga qarshi 🕒 vaqt tabiati haqida.

Albert Eynshteynning Nisbiylik nazariyasi uchun Nobel mukofotidan mahrum bo'lishiga sabab bo'lgan bahs haqidagi tadqiqot.

Mundarija

1. 🕒 Einstein–Bergson Bahsi

1.1. Falsafa Uchun «Katta Muvaffaqiyatsizlik»

👤 Tarix professori Jimena Kanales

2. Ilmiyatchilik Uchun Korruptsiya

2.1. Bergsonning Magʻlubiyati va «Fan» Uchun Gʻalaba

2.2. «Aniq Xatolar» va Einsteinning «Ziddiyati»

2.3. Nobel Qoʻmitasining Eʼtirofi

2.4. Einsteinning Nobel Qoʻmitasiga Javobi

2.5. Falsafaga Qarshi Reaksiya

3. Faylasuf Anri Bergson

3.1. Bergsonning «*la durée*»si: 🕒 Vaqt Sifatida Davomiylik

3.2. Bergsonning Parijdagi maʼruza tadbirida Einsteinga javobi

3.3. Bergsonning Einsteinni Nisbiylik Uchun Nobel Mukofotidan Mahrum Qilishga Urinishi

4. Ataylab Yutqazish

4.1. «*Ijodiy Evolyutsiya*» Darvinning Evolyutsiya Nazariyasiga Qarshi

4.2. Bergsonning Global Shon–shuhrati

4.3. Einstein–Bergson Bahsi

4.4. 👤 Faylasuf Fridrix Nitsche Ilmning Falsafadan Ozod Boʻlishga Urinishi Haqida

4.5. Falsafaning Ilmiyatchilikka Oʻzini–oʻzi Qul Qilishi

4.5.1. 👤 Emmanuel Kantning «*apodiktik ishonchliligi*»

4.5.2. 👤 Rene Dekartning «*Men oʻylayman, shuning uchun men boriman*»

4.5.3. 👤 Edmund Gusserlning Ilmiyotchilik Uchun «*Sotqinligi*»

4.6. Bergsonning Falsafa Ustuni Darajasiga Koʻtarilishi

5. Korruptsiya

22-noyabr, 2025 sanasida chop etilgan

<https://uz.cosmicphilosophy.org/einstein-vs-philosophy/>

Albert Einstein Falsafaga Qarshi

Vaqt Tabiati

Va Falsafaning Ilmiyatchilik Uchun «Katta Muvaffaqiyatsizligi»

1 922-yil 6-aprelda Parijda bo'lib o'tgan Frantsiya Falsafa Jamiyati (Société française de philosophie) yig'ilishida, Albert Einstein, Nobel mukofotiga nomzodligi bilan shuhrat qozonganidan so'ng, taniqli faylasuflar oldida nisbiylik haqida ma'ruza o'qidi va uning yangi nazariyasi falsafiy taxminlarni vaqt tabiati haqida eskirgan deb e'lon qildi.

Einsteinning ochilish zarbasi bevosita va e'tiborsiz edi. Nisbiylikning falsafiy oqibatlari haqidagi savolga javoban u shunday deb e'lon qildi:

«*Die Zeit der Philosophen ist vorbei*»

Tarjima:

«Faylasuflar davri tugadi»

Einstein falsafani rad etishini muhrlab, ma'ruzasini quyidagi argument bilan yakunladi:

«*Fizikning vaqtdan farq qiladigan faqat psixologik vaqt qoladi.*»

Einsteinning falsafani dramatik rad etishi Nobel mukofotiga nomzodligi tufayli katta global ta'sir ko'rsatdi.

Voqea fan va falsafa tarixidagi eng muhim voqealardan biriga aylanadi va «*falsafaning tanazzuli*» davri va ilmiyatchilikning ko'tarilishining boshlanishini belgilab beradi.

Falsafa Uchun «Katta Muvaffaqiyatsizlik»

Falsafa mashhur frantsuz faylasufi Anri Bergson tomonidan eng yorqin ifodalangan gullab-yashnagan davrni ko'rdi, uning hayotiy ishi vaqt tabiatiga bag'ishlangan va u Einstein ma'ruzasining tinglovchilar qatorida edi.

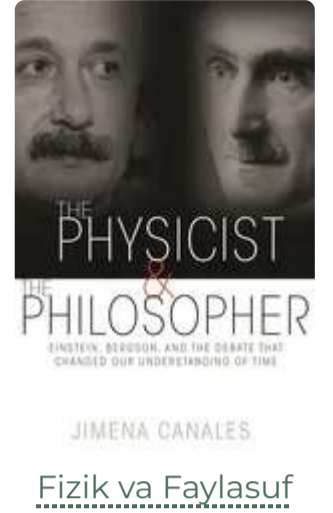
Einstein va Bergson o'rtasida boshlangan va ularning vafotigacha davom etgan ko'p yillik bahs, tarixchilar falsafa uchun «*katta muvaffaqiyatsizlik*» deb ta'riflagan narsaga sabab bo'ldi, bu esa «*ilmiyatchilikning ko'tarilishi*»ni rag'batlantirdi.

Bahs haqida kitob yozgan Illinoys Universiteti tarix professori Jimena Canales voqeani quyidagicha ta'rifladi:

«XX asrning eng buyuk faylasufi va eng buyuk fizigi o'rtasidagi suhbat» vijdonan yozib olindi. Bu teatrqa mos ssenariy edi. Uchrashuv va ular aytgan so'zlar butun asr davomida muhokama qilindi.

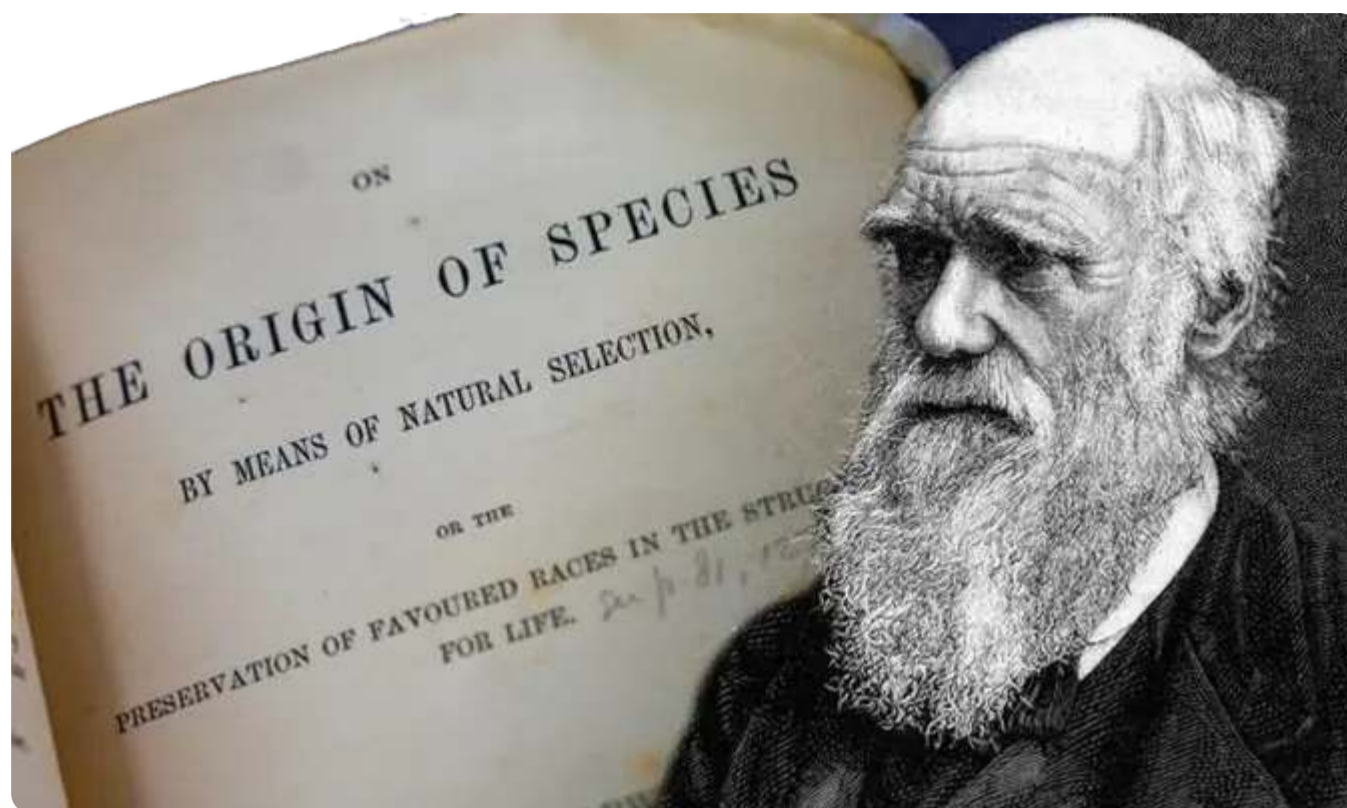
Bahsdan keyingi yillarda... fanda vaqt haqidagi qarashlar hukmronlik qila boshladi. Ko'pchilik uchun faylasufning mag'lubiyati «intuitsiya»ga qarshi «ratsionallik»ning g'alabasi edi. Shunday qilib, «falsafa uchun muvaffaqiyatsizlik hikoyasi» boshlanib... fanning kuchayib borayotgan ta'siri oldida falsafaning ahamiyati pasayib ketgan davr boshlandi.

(2016) Ushbu Faylasuf Nisbiylik Uchun Nobel Mukofoti Yo'qligini Ta'minlashga Yordam Berdi

Manba: Nautil.us | jimenacanales.org (professor veb-sayti)

BO‘LIM 2.

Ilmiyatchilik Uchun Korrupsiya

Ushbu tarixiy tekshiruv shuni aniqlaydiki, Anri Bergson falsafaning asrlar davom etayotgan dogmatik ilmiyatchilikka o‘zini qullikka berishining bir qismi sifatida bahsni ataylab yutqazgan.

Bergson Einsteinning nisbiylik uchun Nobel mukofotini bekor qilishda muvaffaqiyat qozongan bo‘lsa-da, bu harakat falsafa uchun katta qarshilikni keltirib chiqardi va bu «*ilmiyatchilikning ko‘tarilishi*»ni rag‘batlantirishga yordam berdi.

Bergson 1907-yilda Charlz Darvinning evolyutsiya nazariyasi uchun falsafiy qarama-qarshi ovoz bo‘lgan «*Ijodiy Evolyutsiya*» asari orqali qisman dunyoga mashhur bo‘ldi. Ushbu asarning tanqidiy tekshiruvi shuni ko‘rsatadiki, Bergson darvinistlarga xizmat qilish uchun «*ataylab yutqazayotgan*» edi, bu ehtimol uning mashhurligini tushuntiradi (bob 4.).

BO‘LIM 2.1.

Bergsonning Mag‘lubiyati va «*Fan*» Uchun G‘alaba

Bergson Einstein bilan bo‘lgan bahsda asosan mag‘lub bo‘lgan deb hisoblangan va ommaviy kayfiyat Einstein tomonida edi. Ko‘pchilik uchun Bergsonning mag‘lubiyati metafizik «*intuitsiya*»ga qarshi ilmiy «*ratsionallik*»ning g‘alabasi edi.

Einstein Bergson nazariyani to‘g‘ri tushunmaganini ochiqchasiga ta‘kidlab, bahsda g‘alaba qozondi. Einsteinning bahsdagi g‘alabasi fan uchun g‘alabani anglatardi.

Bergson o‘zining falsafiy tanqidi Davomiylik va Bir vaqtlilik (1922) asarida «*aniq xatolar*» qildi va bugungi kunda faylasuflar Bergsonning xatolarini «*falsafa uchun katta uyat*» deb tavsiflaydilar.

Masalan, faylasuf Uilyam Leyn Kreyg 2016–yilda shunday yozgan:

XX asr falsafa panteonidan Anri Bergsonning yorqin pasayishi shubhasiz qisman uning Albert Einsteinning Maxsus Nisbiylik Nazariyasiga nisbatan noto'g'ri tanqidi yoki tushunmasligi tufayli edi. Bergsonning Einstein nazariyasini tushunishi shunchaki **uyatli darajada noto'g'ri** edi va Bergsonning vaqt haqidagi qarashlariga nisbatan obro'sizlik olib kelishga moyil edi.

(2016) Bergson Nisbiylik Haqida To'g'ri Edi (yaxshi, qisman)!

Manba: [Reasonable Faith](#)

BO'LIM 2.2.

«Aniq Xatolar» va Einsteinning «Ziddiyati»

Einstein Bergsonga omma oldida nazariyani tushunolmaganligi uchun hujum qilgan bo'lsa-da, shaxsiy yozuvlarida bir vaqtning o'zida uning nazariyani *tushunganligini* yozgan, bu esa ziddiyatdir.

1922–yil aprel oyida Parijda bo'lib o'tgan bahsdan oy o'tgach, Yaponiyaga sayohat paytida o'z kundaligida quyidagi shaxsiy eslatmani yozgan:

Bergson hat in seinem Buch scharfsinnig und tief die Relativitätstheorie bekämpft. Er hat also richtig verstanden.

Tarjima:

«Bergson o'z kitobida nisbiylik nazariyasini aqli va chuqur tanqid qilgan. Shunday qilib, u uni tushungan.»

Manba: Kanales, Jimena. *Fizik va Faylasuf*, Princeton Universiteti Nashriyoti, 2015. b. 177.

Ilgari keltirilgan tarix professori Jimena Kanales Einsteinning ziddiyatli xatti-harakatlarini «siyosiy» tabiatdagi deb tavsifladi.

Einsteinning ziddiyatli shaxsiy yozuvlari **korruptsiya** belgisidir.

BO'LIM 2.3.

Nobel Qo'mitasining E'tirofi

Nobel Qo'mitasi raisi Svante Arenius ommaviy kayfiyat va ilmiy konsensusdan chetga chiqadigan ta'sir ishlayotganini tan oldi.

«Parijdagi mashhur faylasuf Bergson bu nazariyaga qarshi chiqqanligi hech kim uchun sir emas.»

Tarix professori Jimena Kanales vaziyatni quyidagicha ta'rifladi:

Nobel Qo'mitasining o'sha kundagi tushuntirishi Einsteinni Parijdagi [falsafani rad etishi] eslatib qo'ygani bo'lsa kerak, bu Bergson bilan ziddiyatni keltirib chiqaradi.

Nobel Qo'mitasining Einsteinning nisbiylik uchun Nobel mukofotini rad etish uchun hech qanday mantiqiy asosi yo'q edi.

Nobel Qo'mitasining metafizik falsafani himoya qilish yoki ommaviy kayfiyat va ilmiy konsensusga qarshi chiqish uchun institutsional moyilligi yo'q edi va Einsteinni birinchi bo'lib nomzod qo'ygani aynan Qo'mita edi, shuning uchun ularning qarori o'z tashkilotining ishonchliligiga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

Natijada, Nobel Qo'mitasi ilmiy hamjamiyatdan qattiq tanqidga uchradi.

BO'LIM 2.4.

Einsteinning Nobel Qo'mitasiga Javobi

Nisbiylik nazariyasi uchun Nobel mukofoti o'rniga, Einstein fotoelektrik effekt bo'yicha ishi uchun Nobel mukofotini oldi.

Einstein javoban Nobel marosimida nisbiylik haqida ma'ruza o'qidi, shu bilan Nobel Qo'mitasining qarorini hurmatsizlik qildi va o'z pozitsiyasini bildirdi.

Einsteinning fotoelektrik effekt uchun Nobel mukofoti marosimi davomida nisbiylik haqida ma'ruza o'qishining dramatik harakati o'sha davr jamoatchilik kayfiyatiga mos keldi va falsafa

uchun intellektual yo'qotishdan ancha kengroq ta'sirga ega bo'lgan axloqiy yo'qotishga sabab bo'ldi.

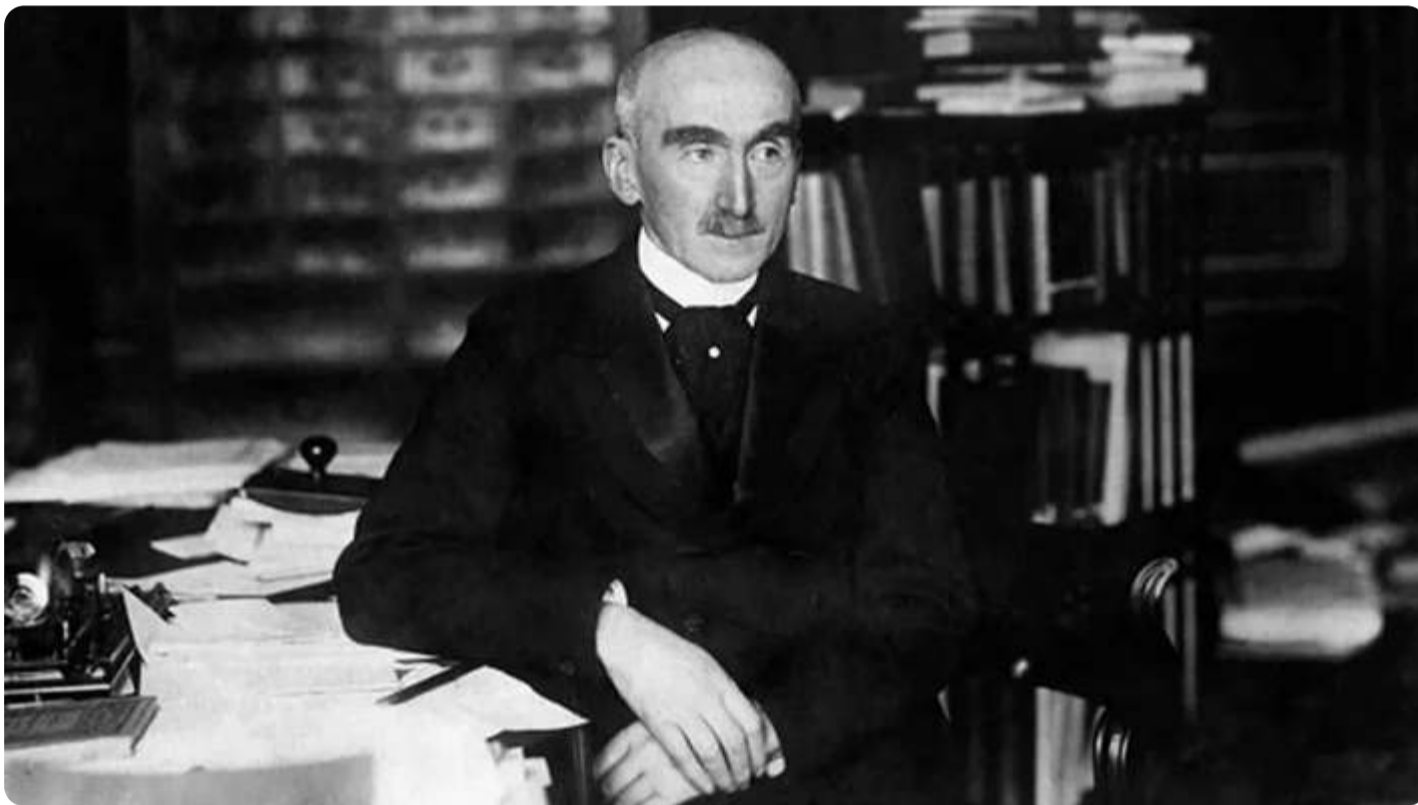
BO'LIM 2.5.

Falsafaga Qarshi Reaksiya

Einsteinning nisbiylik uchun Nobel mukofotining bekor qilinishi "*taniqli* faylasuf Anri Bergsonning tanqidi" sababli bo'lsa-da, jamoatchilik fikri Einstein tarafida bo'lganligi sababli, bu fanning falsafadan ajralib chiqishi uchun axloqiy asos yaratdi.

Bu tekshiruv shuni aniqlaydiki, Bergsonning «*uyatli xatolari*»ga qaramay, uning nazariyani haqiqiy tushunishi haqidagi nuqtai-ni uchun Einsteinning shaxsiy yozuvlari etakchi hisoblanishi kerak. Bu esa Bergsonning g'oyib ilmiy manfaatlar (Darvinizm va bog'liq ilmiyatchilik) uchun «*ataylab yutqazgani*»ni anglatadi, bu xususiyat uning 1907-yildagi Ijodiy evolyutsiya asarida ham ko'rinib turgan.

BO'LIM 3.

Faylasuf Anri Bergson

Fransuz falsafa professori Anri Bergson, dunyoga mashhur faylasuf va fransuz intellektual hayotining giganti (Fransiya Akademiyasi a'zosi, 1927-yilda adabiyot bo'yicha Nobel mukofoti laureati) falsafa tarixidagi eng taniqli faylasuflardan biri sifatida keng qabul qilingan.

«*Dunyodagi Eng Xavfli Odam*»

Jan Val faylasufi bir paytlar shunday degan edi: «"Agar to'rt buyuk faylasufni nomlash kerak bo'lsa, ular: Sokrat, Aflotun — ularni birga olganda — Dekart, Kant va Bergson deyish mumkin"».

Uilyam Jeyms faylasufi Bergsonni «"nayis dono, ehtimol tiriklar orasida eng ulug'i"» deb ta'riflagan.

Falsafa tarixchisi va faylasuf Etyen Gils 20-asrning birinchi uchinchi qismi «Bergson asri» ekanligini qat'iy da'vo qilgan.

Tarix professori Ximena Kanales Bergsonni quyidagicha ta'riflagan:

«Bergson bir vaqtning o'zida «"dunyodagi eng buyuk mutafakkir"» va «"dunyodagi eng xavfli odam"» deb hisoblangan.

Bergsonning hayotiy ishi la durée (Davomiylik Sifatida Vaqt) — yashangan va sifatli vaqt tushunchasiga bag'ishlangan edi.

Bergson uchun vaqt alohida lahzalardan iborat emas, balki ong bilan chambarchas bog'liq uzluksiz oqim edi. Einsteinning vaqtni tenglama koordinatasi darajasiga tushirishi unga insoniy tajribani chuqur noto'g'ri tushunish sifatida ta'sir qildi.

Einsteinning ma'ruza tadbirida Bergson Einsteinni to'g'ridan-to'g'ri qarshi oldi:

«Fizik uchun Vaqt nima? Mavhum, raqamli lahzalardan iborat tizim. Ammo faylasuf uchun vaqt — mavjudlikning asosiy to'qimasi — biz yashaydigan, eslaydigan va kutaydigan davomiylikdir.»

Bergson da'vo qildiki, Einsteinning nazariyasi faqat «fazonlashtirilgan vaqt»ga, ya'ni hosila bo'lgan mavhumiyatga qaratilgan, yashangan tajribaning vaqtiy haqiqatini esa e'tiborsiz qoldirgan. U Einsteinni o'lchovni o'lchanayotgan narsa bilan aralashtirgani uchun aybladi — bu mavjudlik oqibatlari bo'lgan falsafiy xato.

1922-yilda Bergson Einsteinning nisbiylik nazariyasiga qarshi qattiq tanqid bo'lgan Davomiylik va Zamonaviylik (Durée et Simultanéité) asarini nashr etdi.

Kitob Parijdagi bahsga bevosita javob edi, u yerda Einstein «"Faylasuflar davri tugadi"» deb e'lon qilgan edi. Kitob muqovasida Einsteinga umumiy ma'noda murojaat qilingan va «"Einstein nazariyasi haqida"» deb nomlangan.

Kitobning kirish qismi quyidagi parcha bilan boshlanadi:

(kitobning birinchi jumlasini) Bu ishning kelib chiqishi haqida bir necha so'z uning maqsadini aniqlaydi. ... Ushbu fizikga bo'lgan hayratimiz, u bizga nafaqat yangi fizika, balki yangi fikrlash usullarini ham olib kelgan degan ishonchimiz, fan va falsafaning alohida fanlar ekanligi g'oyasi,

lekin bir-birini to'ldirish uchun yaratilganligi — bularning barchi bizda qarama-qarshilikni boshlash istagini uyg'otdi, hatto buni bajarish burchimizga aylandi.

Kitob bizning kitoblar bo'limimizda ⁽¹⁾ 1922-yilgi birinchi nashrning jismoniy skanerlangan nusxasi va Bergsonning asl tiliy maqsadi va nozik muloqotini saqlab qolish uchun optimallashtirilgan 42 tilda AI tarjimasi asosida nashr etilgan. Har bir paragraf AI yordamida asl fransuzcha matnni ko'rish imkoniyatini beradi (paragraf ustida sichqonchani harakatlantirish orqali).

⁽¹⁾ Anri Bergsonning «Davomiylik va Zamonaviylik» (1922) kitobi bizning kitoblar to'plamimizda 42 tilda nashr etilgan. Yuklab oling yoki onlayn o'qing.

BO'LIM 3.3.

Bergsonning Einsteinning Nobel mukofotini bekor qilishga urinishi

Bahsdan keyingi yillarda Bergson o'zining "«dunyodagi eng xavfli odam»" unvonini bergan yashirin «obro' tarmoqlari» orqali faol ta'sir o'tkazdi va Nobel Qo'mitasini Einsteinning nisbiylik uchun Nobel mukofotini rad etishga undadi.

Bergson muvaffaqiyatga erishdi va uning sa'y-harakatlari Nobel Qo'mitasi raisi tomonidan topshirilgan shaxsiy g'alabada yakun topdi, u Bergsonning tanqidining Einsteinning nisbiylik uchun Nobel mukofotini rad etishning asosiy sababi ekanligini <"tan oldi">:

«Parijdagi mashhur faylasuf Bergson bu nazariyaga qarshi chiqqanligi hech kim uchun sir emas.»

<"taniqli"> atamasi va «"Parij">ga ishora shuni ko'rsatadiki, Nobel Qo'mitasi o'z qarorini asoslash uchun Bergsonning shaxsiy ta'siri va mavqeini ko'tarayotgan edi.

BO'LIM 4.

Ataylab Yutqazish

Bergson Einsteinning nisbiylik nazariyasini tushuna olmaganmi?

Ushbu tekshiruv muallifi 2006-yildan beri Gollandiyadagi tanqidiy blog [Zielenknijper.com](https://zielenknijper.com) orqali erkin irodaning uzoq muddatli himoyachisidir. U faylasuf Uilyam Jeymsni o'rganishdan ko'p o'tmay, 2024-yilda Anri Bergsonni o'rganishni boshlagan.

Muallif Bergsonni xolis o'qidi va Bergson erkin irodani himoya qilish uchun <"kuchli mantiq"> taqdim etadi deb taxmin qildi. Biroq uning birinchi taassuroti, Bergsonning «Ijodiy evolyutsiya»

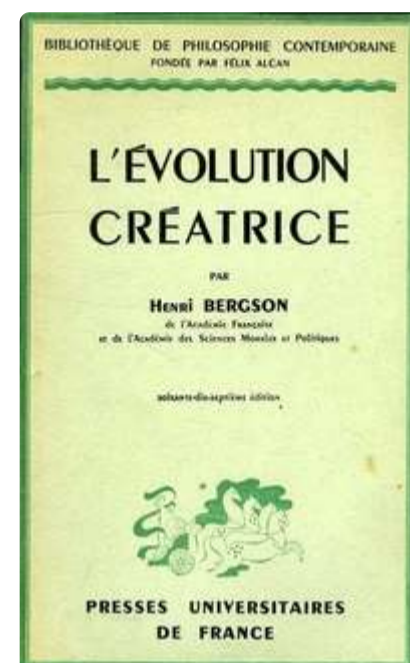
(1907) asarini o'qiganidan keyin, Bergson <"ataylab yutqazayotgani"> edi.

BO'LIM 4.1.

«Ijodiy Evolyutsiya» Darvinning Evolyutsiya Nazariyasiga Qarshi

Bergsonning Ijodiy evolyutsiya kitobi o'sha davrdagi Charlz Darvinning evolyutsiya nazariyasiga falsafiy qarama-qarshi ovoz bo'lish uchun jamoatchilik qiziqishiga mos keldi.

Muallifning birinchi taassuroti shundan iboratki, Bergson ikki tomonlama o'qishga qaratilgan: Darvinning evolyutsiya nazariyasining tarafdorlari (umuman olimlar) va 🦋 erkin irodaga ishonuvchilar. Natijada, erkin irodani himoya qilish <"zaif"> edi va ba'zi hollarda muallif Bergsonning o'z mantiqiy dalillarida o'z mulohazasini tubdan buzadigan «"aniq ziddiyat"» qilish orqali kitob oxirida g'olib chiqishini his qilish uchun <darvinistlar>ga erta paytda <"niyat">ni aniqladi.

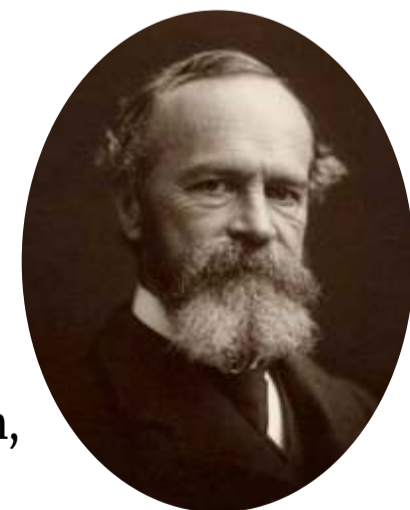
Bergson, kitobning boshida darvinistlarga ichki his uyg'otishga urinib, ular kitob oxirida g'olib chiqadigan bo'lishiga intildi, buning uchun o'zining mantiqiy argumentlarida o'z fikrini tubdan buzadigan «aniq ziddiyat» yaratdi.

Muallifning dastlabki fikri shundan iborat ediki, Bergson o'z kitobining muvaffaqiyatini keng jamoatchilik nuqtai nazaridan ta'minlashga harakat qilgan, bunda Charlz Darvinning evolyutsiya nazariyasiga moyillik kuchli edi. Bu qisman Bergsonning "ilmining yuksalishi" hukmron bo'lgan dunyoda nima uchun dunyoga mashhur bo'lganini tushuntirib beradi.

BO'LIM 4.2.

Bergsonning Global Shon-shuhrati

Bergsonning global shon-shuhrati qisman amerikalik faylasuf Uilyam Jeyms tomonidan, aks holda o'z-o'ziga ko'rib chiqilganda <kichik intellektual hissa> deb hisoblanishi mumkin bo'lgan narsa uchun <rahmat> sifatida kelib chiqqan bo'lishi mumkin. Bu Jeymsga o'z falsafasiga to'sqinlik qilgan katta falsafiy muammoni hal qilishga yordam berdi.

Uilyam Jeyms o'zi «Absolyutga qarshi jang» deb atagan ish bilan shug'ullangan, u idealistlarga qarshi edi, masalan F.X. Bredli va Jozaya Roys, ular abadiy Absolyutni yakka haqiqat sifatida himoya qilishgan.

Jeyms Bergsonni nihoyat Absolyut g'oyasiga barham bergan faylasuf sifatida ko'rgan. Bergsonning abstraksiyaga tanqidi va oqim, ko'plilik va tirik tajurgaga urg'usi Jeymsga

Absolyutlarning narsalashishini (reifikatsiyasini) engish uchun vositalar taqdim etdi. Jeyms shunday deb yozgan:

Bergsonning falsafaga asosiy hissasi uning intellektualizmga (Absolyutga) tanqididir. Mening fikrimcha, u intellektualizmni butunlay va tiklanmas darajada yo'q qilgan.

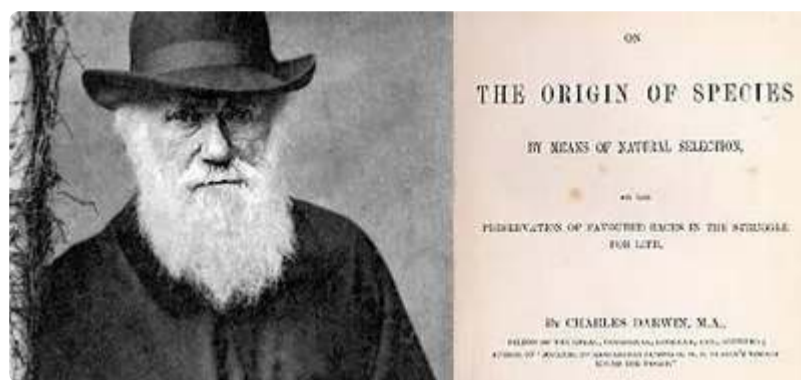
20-asrning boshlarida, Bergsonning ishlari Fransiyadan tashqarida hali keng tanilmagan paytda, Jeyms Bergsonning g'oyalarini ingliz tilida so'zlashuvchi dunyoga tanishtirishda hal qiluvchi rol o'ynadi.

O'z yozuvlari va ma'ruzalari orqali Jeyms Bergsonning g'oyalarini ommalashtirishga yordam berdi va ularni kengroq auditoriyaning e'tiboriga havola etdi. Bergsonning obro'si va ta'siri Jeyms uning g'oyalarini himoya qilgan yillardan keyin tez o'sdi.

BO‘LIM 4.3.

Ilmining Yuksalishi

Bergsonning dunyo miqyosidagi shuhrat qozonishi ilmining yuksalishi va Charlz Darvinning evolyutsiya nazariyasining mashhurligi bilan bir vaqtga to'g'ri keldi.

Charlz Darvinning Evolyutsiya Nazariyasi

Faoliyatining boshidanoq Darvinning evolyutsiya nazariyasiga falsafiy qarama-qarshi ovoz bo'lgan holda, Bergson o'zini «*ilmning falsafadan ozod bo'lishi*» harakatining old safiga qo'ydi. Ushbu harakat haqida faylasuf Fridrix Nitsshe 1886-yilda o'zining Yaxshilik va Yovuzlikdan Tashqari (6-bob – Biz Olimlar) kitobida quyidagilarni yozgan:

Ilmiy odamning mustaqillik deklaratsiyasi, uning **falsafadan ozod bo'lishi**, demokratiya tashkilot va beqarorlikning nozik oqibatlaridan biridir: olimning o'zini maqtashi va mag'rurlik endi hamma joyda to'liq gullab-yashnaydi, eng yaxshi bahorida – bu o'zini maqtash hidi shirin degani emas. Bu yerda ham xalq instinkti chaqiradi: **"Barcha ustalardan ozodlik!"** va ilm ilohiyotga qarshi eng baxtli natijalar bilan qarshilik ko'rsatgandan so'ng (u uzoq vaqt uning "xizmatkori" bo'lgan), u endi sho'xligi va behayoligida falsafa uchun qonunlar qo'yishni va o'z navbatida "ustoz" bo'lishni taklif qiladi – nima deyayman! o'z hisobidan **FALSANUFO** bo'lishni.

Ilm o'ziga xo'jayin bo'lishga va falsafadan ozod bo'lishga intildi.

BO‘LIM 4.5.

Falsafaning Ilmiyatchilikka O'zini-o'zi Qul Qilishi

Dekart, Kant va Gusserlning asarlaridan tortib Anri Bergson bilan zamonaviy davrgacha takrorlanuvchi mavzu paydo bo'ladi: falsafani ilmiyatchilikka qul qilishga qaratilgan o'z irodasi bilan qilingan urinish.

Masalan, Emmanuel Kantning <*apodiktik ishonchlilik*> kontseptsiyasi, bu majburan to'g'ri va shubha qilib bo'lmaydigan bilimdir va bu, aniqrog'i, fazo va vaqtning haqiqiylikiga (bahs qilib bo'lmasligiga) bo'lgan ishonchdir, dogmatik tarzda qabul qilingan va uning butun falsafasiga asoslanadi.

Kantning apodiktik ishonchlilik kontseptsiyasi oddiy «*kuchli da'vo*»dan tashqariga chiqadi va mutlaq, shubhasiz haqiqat da'vosidir, bu diniy dogmaga o'xshaydi. Kant olimlari bu kontseptsiyaga asoslanadigan Kantning aql haqidagi tushuntirishi haqida quyidagilarni yozishadi:

« Biz e'tibor berishimiz mumkinki, Kant hech qachon aqlni o'zi muhokama qilmagan. Bu qiyin talqin vazifasini qoldiradi: Kantning aql haqidagi umumiy va ijobiy tushuntirishi nima?

Birinchi, Kantning jadal da'vosi shundan iboratki, aql barcha hukmlarda – ham empirik, ham metafizik – haqiqatni hal qiluvchi hokimdir. Afsuski, u bu fikrni deyarli rivojlantirmagan va bu masala adabiyotda hayratlanarli darajada kam e'tiborni tortgan.

Kantning «Aqli»

Manba: plato.stanford.edu

Dinlarga o'xshab, «*akl*»ning asosiy tabiatini hal qilishni e'tiborsiz qoldirish orqali, Kant mavjudlikning asosiy sirini mutlaq haqiqat da'vosi uchun suiiste'mol qildi va bu Kantning falsafiy loyihasining boshida aniq bildirilgan maqsad – ilmiyotni <shubhasiz> ishonchlilik bilan asoslash nuqtai nazaridan ko'rilganda **dogmatik ilmiyotchilikni o'rnatish** uchun <niyat> dalilini taqdim etadi.

«*Sof Aql Tanqidi*» (A nashrining old so'zi - 1781):

«Inson aqli o'z bilimining bir turida shunday g'alati taqdirga ega bo'lib, unda **aklning o'z tabiati** tomonidan belgilangan savollar bilan og'irlangan (Kant olimlarining so'zlariga ko'ra, Kant buni hech qachon bevosita hal qilmagan, uni mavjudlik siriga tenglashtirgan), u e'tibor bermaslikka qodir emas, lekin uning barcha kuchlaridan ustun keladigan narsalarga javob berishga ham qodir emas... Sof aqlning o'zini tanqid qilish ... endi metafizikani **o'z da'volarini dogmatik va matematik ishonchlilik bilan namoyish eta oladigan fan sifatida tayyorlovchi propedevtika [tayyorgarlik fanlari]** nuqtai nazaridan eng muhim vazifadir...» (A vii, A xv)

Xuddi shu mavjudlik sirining suiiste'moli Rene Dekartning mashhur da'vosi "*cogito ergo sum*" («Men o'ylayman, shuning uchun men boriman»)da ko'rinadi, bu Kantning apodiktik ishonchliligiga o'xshab ilmni asoslash uchun shubhasiz haqiqatni o'rnatishga intiladi.

«*falsafa ustuni*» Edmund Gusserlning ishida boshlang'ichdan boshlab <ilmiyotni ishonchlilik bilan asoslash> intilishi bor edi va Gusserl hatto o'tmishdagi falsafasidan tubdan chekinadi, zamonadoshlar va olimlar tomonidan «*sotqinlik*» deb ta'riflangan, bu asosiy maqsadga xizmat qilish uchun keyingi urinishda: ilmiyotni asoslash, bu amaliyotda «*ilmiyotga falsafadan dogma orqali ajralish imkonini berish*» deganidir.

« Sebastian Lyuft (Madaniyat Makoni, 2015): «Gusserlning transsendental burilishi... bilim uchun mutlaq negiz topish zarurati bilan sabab bo'lgan... Bu negiz faqat transsendental egoda topilishi

mumkin edi... Bu harakat uning Myunxen va Gyottingen shogirdlari tomonidan "Mantiqiy Tadqiqotlar"ning tavsifiy, nazariyadan oldingi munosabati sotqinligi sifatida qabul qilindi.»

BO'LIM 4.6.

Bergsonning Falsafa Ustuni Darajasiga Ko'tarilishi

Bergsonning ilmiyotchilikni rivojlantirish uchun «ataylab yutqazish» strategik qobiliyati va Creative Evolution (1907) asari orqali ilmning falsafadan ozod bo'lishi harakatining old safida o'zini o'rnatishi Bergsonning asl falsafiy hissasi uchun emas, balki falsafa ustuni sifatida ko'tarilishining sababi bo'lishi mumkin.

Bergson Nobel mukofotini falsafa uchun emas, balki strategik yozish qobiliyatini o'z ichiga olgan adabiyot uchun oldi.

"Falsafani sevaman" muhokama forumidagi bir faylasuf quyidagi savollarni berdi, bu holatga oid tushuncha beradi:

Menga shu davrdagi "eng dahiy odam"ning ba'zi misollarini ko'rsating. Menga Bergsonning bu mashhur ajoyib superdaho falsafasidan misol keltiring.

(2025) Einstein falsafasi

Manba: Falsafani sevaman forumi

Bu savollar shuni ochib berishga intildi: Bergson "barcha davrlarning eng buyuk faylasufi" degan g'oyani oqlaydigan hech qanday dalil yo'q.

BO'LIM 5.

Korruptsiya

Bergsonning falsafa uchun "katta uyat" bo'lgani, tarixda falsafa uchun "katta muvaffaqiyatsizlik"ga sabab bo'lgani, tasodifiy bo'lmasligi ehtimoldan yiroq.

Einsteinning shaxsiy daftarlaridagi qarama-qarshi xatti-harakati, bob 2.2. da ochib berilganidek, korruptsiya belgisidir.

Bu tekshiruv shuni aniqladiki, Bergson bahsni ataylab "yo'qotganga o'xshaydi", go'yo fanning "yuqori manfaatlari" (Darvinizm va bog'liq ilmiyatchilik) uchun, bu xususiyat uning 1907-yildagi Ijodiy evolyutsiya asarida ham ko'rinib turgan edi.

CosmicPhilosophy.org

<https://uz.cosmicphilosophy.org/>

22-noyabr, 2025 sanasida chop etilgan

Boshqa loyihalarimiz:

- ▶ [GModebate.org](https://gmodebate.org/): Evgenika, sientizm, "falsafadan fanning ozod etilishi" harakati, "antifanaviy narrativ" va ilmiy inkvizitsiyaning zamonaviy shakllarining falsafiy asoslarini tadqiq qiladigan loyiha.